

փոփոխության որոնումներ

ԱՆՆԱ ԺԱՄԱԿՈՅԱՆ
ԺԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ
ՍՈՆԱ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ
ԱՐՓԻ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ
հարցազրույց ԷՂԳԱՐ ՄՈՐԵՆԻ հետ

ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ

ԱՆՆԱ ԺԱՄԱԿՈՉՅԱՆ

ԺԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ

ՍՈՆԱ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ

ԱՐՓԻ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ

հարցազրույց ԷԴԳԱՐ ՄՈՐԵՆԻ հետ

Երևան 2016

ՀՏԴ 316
ԳՄԴ 60.5
Փ 887

հեղինակներ՝ Աննա Ժամակոչյան, Ժաննա Անդրեասյան,
Սոնա Մանուսյան, Արփի Մանուսյան

հավելվածի թարգմանիչ՝ Նազարեթ Կարոյան
հավելվածի խմբագիր՝ Նազենի Դարիբյան
սրբագրիչ՝ Ալետա Հակոբյան
գրաֆիկական ձևավորող՝ Գարիկ Ենգիբարյան
լուսանկարները՝ Գարիկ Ենգիբարյանի

Փ 887

Փոփոխության որոնումներ / Ժամակոչյան Ա.,
Անդրեասյան Ժ., Մանուսյան Ս., Մանուսյան Ա.- Եր.:
Սոցիոսկոպ ՀԿ, 2016.-131 էջ:

ՀՏԴ 316
ԳՄԴ 60.5

«Սոցիոսկոպ» հասարակական
ուսումնասիրությունների և
խորհրդատվության կենտրոն ՀԿ
“Socioscope” Societal Research and
Consultancy Center NGO

Ժողովրդավարության
ազգային հիմնադրամ
National Endowment for
Democracy

ISBN 978-9939-1-0470-6

Սոցիոսկոպ ՀԿ, 2016

Բովանդակությունը օգտագործելի և տարածելի է միմիայն Սոցիոսկոպ ՀԿ-ի և
հեղինակի անունը նշելու, հղում կատարելու պարտադիր պայմանով և ոչ առևտրային
նպատակներով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

5

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ «ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅԱՆ» ԹԱԿԱՐԴՈՒՄ

Աննա Ժամակոչյան

9

ԽՈՍԵՒ, ԹԵ՛ ԼՈՒԷԼ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ժաննա Անդրեասյան

41

ԲՈՂՈՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ՃՆՇՈՒՄԸ ՄԻԿՐՈ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ

Սոնա Մանուսյան

59

«ԷԼԵԿՏՐԻԿ ԵՐԵՎԱՆԸ» ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ

Արփի Մանուսյան

87

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

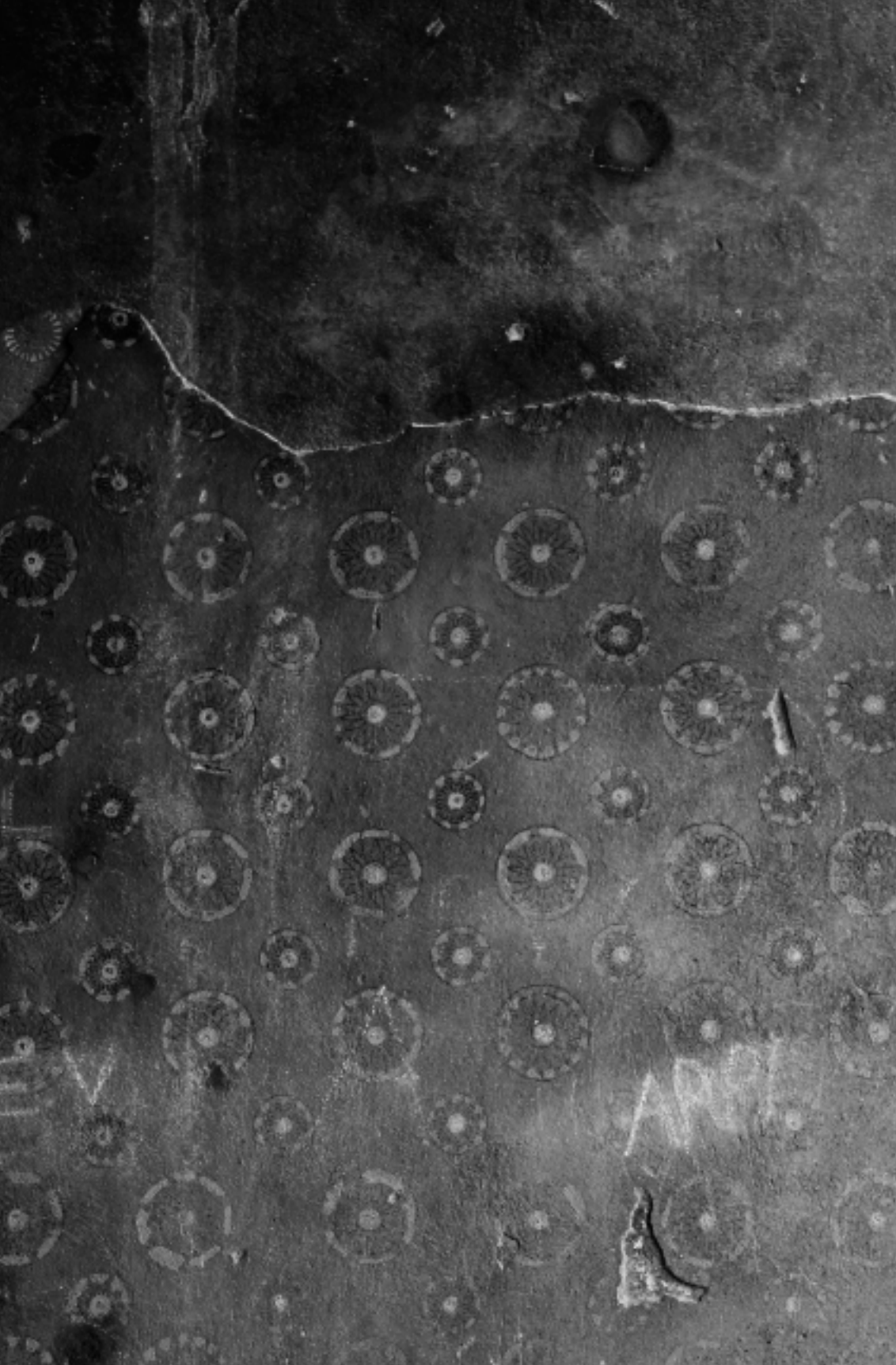
ԵԿԵԼ Է ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓՈԽԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

հարցազրույց Էդգար Մորենի հետ

101

ԽՈՍԵԼ, ԹԵ՛ ԼՌԵԼ
ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԺԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ

*Արդ – ձև, կարգավորություն..
ձևական կարգավորությունը կամ
նյութական ուղղությունը բարոյական մտքով
առնելով կարելի՞ս է արդար բառը*

Գաղափարներ կան, որոնք թվում են ավելի հին, քան աշխարհը: Ավելին. թվում է՝ աշխարհը կառուցված է հենց այդ գաղափարների վրա. չլինեն դրանք, աշխարհն էլ չի լինի կամ բոլորովին ուրիշ կլինի: Սովորաբար հենց սրանց վրա են հիմնվում տարաբնույթ գաղափարախոսությունները, հենց սրանք են, որ օգտագործվում են հանրություններին այս կամ այն կերպ ուղղորդելու համար: Հակառակն էլ է ճիշտ. գաղափարախոսական շրջանակը ցանկալի որևէ կոնցեպտ հանրության ընկալման մեջ կարող է վերածել աշխարհից ավելի հին գաղափարի՝ հասնելով հանրային կոնկրետ վարքագծի դրսևորման: Ուստի առավել կարևոր է հասկանալ, թե ինչպես է տեղի ունենում այդ կոնցեպտների ձևավորումն ու շրջանառությունն իբրև հանրային կառուցակցող նշանակություն ունեցող երևույթ (արժեք): Ընդ որում, հետևելով Ֆուկոյին (Foucault 1972), նման հասկացումը միշտ կոնկրետ է կոնկրետ կոնցեպտների ուսումնասիրության միջոցով, բայց նաև մեթոդաբանական է՝ հաշվի առնելով սկզբունքային մոտեցումները, որոնք, կոնկրետության մեջ դրսևորվելով, գործիք են դառնում այլ հետազոտությունների ուղղորդման համար:

Հետևաբար հանրային նման կարևորության որևէ գաղափարի մասին խոսքը միշտ դժվար է: Ավելին մեծ է վտանգը, որ այն ուղղակի կձևացնի, թե խոսք է՝ ամրապնդելով կարծրատիպերը հարմարավետ (հակա)փաստարկների հետ իմիտացիոն քննարկման արդյունքում:

Արդարության մասին հանրային խոսակցությունն էլ դժվար է: Ու թերևս այդ պատճառով էլ ավելի կարևոր, քանի որ ցուցանում է հոչակված արժեքներ-իրական հանրային պրակտիկաներ՝

առանցքում հանրության երկատվածությունն ու խզումը: Ինչպե՞ս խոսել նրա մասին, ինչը թեև կարևորված է, սակայն կարևորված է իբրև անհաս-գրեթե անմարդկային մի բնութագրիչ:

Խոսակցությունը դժվար է նաև այն պատճառով, որ ամեն ինչ կարծես թե չափից դուրս պարզ է՝ զգացական մակարդակում: Ուրեմն ինչպե՞ս խոսել մի բանի մասին, որը բոլորս նկատի ունենք, բայց չենք բարձրաձայնում: Գուցե նաև այնքան չենք բարձրաձայնում, որ չգիտենք էլ ինչ նկատի ունենք այդ լուռ (լռեցված) արդարության տակ: Խոսակցության այդ բացակայությունը իրականում սահմանման բացակայություն է իբրև անչափելի մի երևույթի մասին խոսքի անհնարինություն: Սա է, որ մեզ պինդափում է վերածելով համրերի և անվտանգ դարձնելով իրական խոսակցության կամայական փորձ՝ համեմ-ված հանրային համրության դառը թանձրուկով:

Դժվար խոսակցության համր մասնակիցներն են նաև Ուտոպիանա մշակութային կազմակերպության նախաձեռնած հետապոտական ուշագրավ տեսանյութերի պրուցակիցները¹: Արդարության մասին խոսելիս այս մարդիկ պարբերաբար ժպտում են շփոթված և քմիծաղ տալիս ինքնակնհայտ հարցերի ինքնակնհայտ պատասխաններում՝ ոչ վերբալ միջոցներով փոխանցելով ավելի շատ տեղեկատվություն, քան ի վորու է հաղորդել իրենց իսկ իմաստապրկվող խոսքը:

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ԿՈՆՑԵՊՏ, ՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒՄ Է ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐ

Այդուհանդերձ, ինչպե՞ս մտածել արդարության մասին: Ինչպե՞ս խոսել արդարության մասին: Այս են փորձում հասկանալ նաև Ֆուկոն և Չոմսկին՝ վրուցելով մարդու բնույթի, արդարության

1 <Լատապոտական տեսանյութերը պատրաստվել են երեք մարզերում: Տե՛ս [Focus]: (2015 դեկտեմբեր 4): Արդարություն-սահմանադրականություն. Արենի, [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ https://www.youtube.com/watch?v=_WBLRsY7e2Q [Focus]: (2015 նոյեմբեր 15): Արդարություն-սահմանադրականություն. Գյումրի, [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=eMT2v1rtByM> [Focus]: (2015 նոյեմբեր 8): Արդարություն-սահմանադրականություն, Տավուշի մարզ, [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=qnebyGqT5E>

և իշխանության մասին²:

Ֆուկոն ասում է.

-Սոցիալական բոլոր պայքարներն արդարության հարցն են դնում. պայքար դասակարգային (ան)արդարության դեմ: Այն միշտ սոցիալական պայքարի մաս է. փոխել դատավորներին, դատարանները, համաներել դատապարտվածներին, բացել բանտերը: Սոցիալական փոփոխությունները միշտ դիտարկվում են այս հայացքի ներքո դրանց ավելի ու ավելի բռնի դառնալուն զուգընթաց: Սակայն եթե արդարությունը պայքարի առանցքում է, ուրեմն այն իշխանության գործիք է: Սոցիալական պայքարը արդարության եզրում իմաստավորելու փոխարեն շեշտադրվում է արդարությունը սոցիալական պայքարի եզրում:

-Եթե մտածենք, որ անարդար պայքար ենք մղում, չենք մղի այն, որովհետև չենք կարողանա հիմնավորել այդ պայքարի արդարացիությունը: Կարծում եմ խոսում եք օրինականության և ավելի լավ արդարության մասին,- հակադարձում է Չոմսկին,- սրանք նույնական չեն. այն ոլորտներում, որտեղ օրինականությունը ոչ թե ավելի լավ արդարություն է ներկայացնում, այլ ընդամենը բռնաճնշման տեխնիկաներ, ռացիոնալ մարդը պետք է դիմադրություն ցույց տա օրենքին:

-Ոչ,- չի համոզվում Ֆուկոն,- պրոլետարիատն իշխող դասակարգի հետ աշխատավարձի պայքարն այն պատճառով չի մղում, թե կարծում է՝ պայքարն արդար է: Այն ընդամենն ուզում է իշխանություն վերցնել, և քանի որ պայքարն ուղղված է վերնախավին իշխանությունից զրկելուն, պրոլետարիատն այդ պայքարն արդար է համարում: Այսինքն՝ պայքարում է, որպեսզի հաղթի, ոչ թե որովհետև դա արդար է:

-Պրոլետարիատը պայքարում է, որովհետև իշխանության այդ փոխանցումից մարդկային ֆունդամենտալ արժեքները կհրացվեն:

-Վստահ չեմ. երբ պրոլետարիատը վերցնի իշխանությունը, հաղթված դասերի նկատմամբ կկիրառի գուցե ավելի արյունոտ իշխանություն, և որևէ մեկը չի կարող առարկել այս դատադրությանը,- իր տեսակետն ամփոփում է Ֆուկոն:

Չոմսկին փորձում է հարցը մեկնաբանել այլ կերպ.

-Ես համոզված պացիֆիստ չեմ,- ասում է նա,- չեմ ուզում ասել,

² [withDefiance]: (2013 մարտ 13): Debate, Noam Chomsky & Michel Foucault - On human nature [Subtitled], [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ <https://www.youtube.com/watch?v=3wfNl2L0Gf8>

թե որևէ հանգամանքում բռնություն չի կարելի կիրառել, չնայած բռնության կիրառումն ինքնին անարդար է ինչ-որ իմաստով: Ես համոզված եմ, որ պետք է հաշվարկել հարաբերական արդարությունը: Մենք այդ միջոցները կարող ենք կիրառել, եթե ավելի արդար արդյունքի ենք ուզում հասնել: Եթե այդպիսի հիմք չունենք, ուրեմն բացարձակ անբարոյական է մեր արածը:

Սրանով Չոմսկին կանգնում է նպատակը արդարացնում է միջոցները աքսիոմի կողքին: Երբեմն կարող ես անարդար լինել, եթե նպատակդ արդար է:

-Էհ,- ասում է Ֆուկուն,- արդարությունը մի կոնցեպտ է, որ տարբեր հասարակություններում աշխատել և ազդեցություն է ունեցել իբրև քաղաքական և տնտեսական իշխանության գործիք կամ այդ իշխանության դեմ ուղղված փամփուշտ: Իմ կարծիքով կամայական պարագայում արդարությունը գործառել է դասակարգային հասարակությունում իբրև բռնաճնշված դասի հռչակագիր և արդարացում դրա համար: Եթե մենք ունենանք անդասակարգ հասարակություն, կարծում եմ արդարության կարիքը չենք ունենա:

-Այստեղ ես ընդհանրապես համաձայն չեմ Ձեզ հետ,- բացականչում է Չոմսկին:

Թողնենք վրդովված Չոմսկուն և անվրդով Ֆուկոյին հեռավոր 1973-ում: Գառք Հայաստան 43 տարի անց: Զրույցներ արդարության մասին:

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՀԱՆՁԵՆՔ ԴՐՍՈՒՄ, ԹԵՆԵՐՍՈՒՄ

-Հայ ժողովրդի յուրաքանչյուր ներկայացուցիչ, որտեղ էլ նա լինի՝ Հայաստանում, Արցախում կամ Սփյուռքում, պահանջում է արդարություն,- նշել է ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը³:

-Այս արդարությունը չէ մեր մտքին,- մտովի առարկում են նրան տեսանյութերում Գյումրիի, Տավուշի և Արենիի բնակիչները,- մենք խոսում ենք մեր ներսի փոքր ու մեծ արդարության մասին:

Այդուհանդերձ, արդարությունը դրսում թե ներսում ուզելու

³ *Նախագահ Սերժ Սարգսյանի այցը Ֆրանսիա: (2011 ղեկումբեր 7):*
2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ <http://www.president.am/hy/foreign-visits/item/2011/12/07/news-344/>

հարցը հղում է անում նաև սուբյեկտին: Եթե դիտարկենք տեսանյութերի պրոցակիցներին, ապա չնայած նրանցից ոմանք նաև սեփական անձի կողմից արդարացի վարքի դրսևորման խնդիրներ են տեսնում (ըստ իրենց հասկացման), այդուհանդերձ, հակված են շրջապատող իրականությունը դիտարկելու առավել անարդար, քան իրենք իրենց: Ըստ էության, այս դիրքորոշումը միկրո մակարդակում կրկնում է մակրոդիրքորոշումը հոդավորված ՀՀ նախագահի անունից հանդես եկող Ս. Սարգսյանի կոչում. հայ ժողովուրդը իբրև առավել արդարացի մոտեցման կրող, այդ արդարությունը պահանջում է այլոց վարքում: Այսպիսով, առաջին հայացքից որևէ կապ չունեցող այս երևույթները միանգամայն համադրվում են. խնդիրն իմ մեջ չէ, խնդիրը դրսում է: Դուրսն էլ տարբեր է. մի դեպքում հարևաններս, գործատեղս, քաղաքս ու երկիրս, մյուս դեպքում թուրքերը, ադրբեջանցիներն ու ողջ օտար ու անարդար աշխարհը:

Այսպիսով, խոսքային մակարդակում հստակ տարբաժանում է դրվում երկու տեսակի արդարությունների միջև. պատմական արդարության, որին մեզնից յուրաքանչյուրը պետք է հետամուտ լինի թշնամու դեմ պայքարում, և որն ուղղված է վերականգնելու հայ հանրության խախտված իրավունքները այդ թշնամիների հետ հարաբերություններում, և ներքին արդարության, որը հանրության ներսում հարաբերությունների կարգավորմանն է հղում:

Ընդ որում, լույսայն կարգավորումն այն է, որ առաջին տիպի արդարությունն ավելի վեհ արդարություն է, քան երկրորդը, ուրեմն և երկրորդը պետք է գոհվի առաջինին, եթե իրավիճակն այդպիսի պահանջ դնի: Իրավիճակը, բնականաբար, պարբերաբար ներկայացվում է իբրև այդպիսի պահանջ դնող. միասնականության այն կոչերը, որոնք պարբերաբար հնչում են արտաքին վտանգի և պատմական այդ արդարության վերականգնման հրամայականով, ոչ այլ ինչ են, քան ներքին արդարության մասին խոսակցությունների կամայական փորձ, ժամանակավրեպ, վտանգավոր և հակահայ դարձնող կարգավորումներ, որոնք ըստ էության գործում են: Մասնավորապես, ասվածը կարելի է դիտարկել այս տարվա ապրիլի սկզբին դարաբաղյան հակամարտության գծում լարվածության աճի օրերին համընդհանուր ոգևորության և համախմբվածության մթնոլորտի տարածման առնչությամբ, որն ակտիվորեն կուլտիվացվում էր մեդիա և սոցիալական հաղորդակցության այլ միջոցներով: Այս պարագայում, երբ առցանց մեդիահարթակներից մեկը նյութ տարածեց բանակի ներսում առկա ոչ կանոնակարգային

հարաբերությունների մասին⁴ և փորձեց հարց բարձրացնել հերոսացվող սպաներից մեկի ոչ հերոսական, այլ խնդրահարույց վարքի մասին կամ խոսել ընթացող պատերազմական գործողությունների սխալականության և խաղաղության, երկխոսության կարևորության մասին⁵, լռեցվեց հանրային պարսավանքի բազմապիսի ուժով: Այսպիսով պատմական արդարության գործառությունը հիմնված է այն սկզբունքի վրա, որ այդ արդարության ձգտումը (հիարկե սոփադաբար, մենք բնականաբար հո գիծ չենք, որ պատերազմ ցանկանանք) հնարավոր է իրականացնել միայն բռնի ճանապարհով, ուստի այլ հանրությունների հետ հարաբերությունների կարգավորմանը հղում անող արդարությունը իրականում հիմնված է այդ հանրությունների ճնշելու, ոչ թե վերջիններիս հետ խաղաղություն ունենալու նպատակին: Պատմական արդարությունը չի ենթադրում խաղաղություն⁶: Ուստի խաղաղությունը, բարձրաձայնվելով իբրև արժեք, ընտրություն ենթադրող իրավիճակներում միշտ ստորադասվելու է պատերազմին, քանի որ խաղաղությունը կարևոր է, իսկ պատմական արդարությունը ավելի կարևոր: Ավելորդ չէ նշել, որ արդարության հանրային կոնցեպտը եթե իրացվելու լիներ, որպես անպայման բաղադրիչ պիտի կրեր նաև հանրային խաղաղ կյանքը: Պետք է հասկանալ, թե ինչ է իրականում ուզում պատմական այն

⁴ «Ներուսացած գնդապետը պինդորներին ծեծում էր առանձնակի դաժանությամբ»: (2016 ապրիլ 22): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի էլ էլ այստեղ www.epress.am

⁵ Օրինակ՝ հրապարակումներից մեկը (*Իսկ ինչպես են ձեր խոհանոցում քննարկում դադարադադան հակամարտությունը*): (2016 հուլիս 4): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի էլ էլ այստեղ www.epress.am) աղբյուրներից լրագրող Ալիա Հաբվերդյու հոդվածն էր, որում նշվում էր. «Պատմական արդարությունն ընդհանրապես պիտի չափի օբյեկտներն է: Հապարակող տարիների ընթացքում պետությունների սահմաններն ու անվանումները փոփոխվել են, կրկին են ձևվել, կայսրությունները ստեղծվել ու անկում են ապրել, բայց, չգիտես ինչու, որոշ մարդիկ կարծում են, որ իրենց երկրի սահմանները պիտի ավելի լայն լինեն պատմական նախադեպի պատճառով: Բնչպես է դա հնարավոր կիրառել պրակտիկայում: Արդյոք կա մի օրենք, համաձայն որի հայ գիտնականը կարող է ցույց տալ Պլինիոսի ձեռագիրն, ու նրան անմիջապես «ծովից ծով» հողակտորի փաստաթուղթ կհատկացնեն: Բնչպես էր դա պատկերացնում»: Ակնհայտ է, որ նման տեքստերը հարցադրում են հանրային վարքը կարգավորող նորմի հիմքերը, դրա արժանահավատությունն ու իրատեսականությունը, ինչն անմիջական սպառնալիք է դրան հետևելու տեսանկյունից, որն էլ պայմանավորում է պատասխան արձագանքի կոչողության աստիճանը:

⁶ Ֆուկյուի և Չոմսկու վերնում հղվող վրդյուցում Չոմսկին ասում է, որ ազգային կոնֆլիկտներում արդարության հարց չի դրվում: Այս դեպքում առկա են երկու հասարակություններ, որոնք ուզում են ոչնչացնել մեկը մյուսին: Խնդիրը ոչ թե արդարությունն է, այլ թե ում կողմից ես դու: Արդյոք պատրաստվում ես պաշտպանել քո հասարակությունը և ոչնչացնել դիմացինին: Բազմաթիվ պատմական խնդիրներից վերացարկվելով ըստ Չոմսկու սա դիտարկելի էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ միմյանց կոտորող պինդորների պարագայում, որոնք կրվում էին ոչնչի համար: Բիարկե կային ռացիոնալ մարդիկ, ինչպես Կառլ Լիբկնեխտը, որոնք նշում էին այս մասին և հենց այդ պատճառով գտնվում բանտում:

արդարությունը, որ խաղաղությունը դիտում է իբրև հրաժարում այդ արդարության պահանջից: Այս պարագայում, իսկապես, պատմական արդարությունը գործառում է իբրև իշխանական կոնցեպտ հանրային վարքի կարգավորման ու վերահսկման հարցում:

ՀԱՅԵԼԱՅԻՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այդուհանդերձ, Հայաստանում հանրային կյանքը ավելի արդար դարձնելու նպատակը նույնպես հռչակված է: Եվ ոչ մեկ անգամ: Եվ ոչ մեկ հոգու և կամ խմբի կողմից:

«Սա պայքար է մեր հանրային ու մասնավոր կյանքը արդարության հիման վրա կառուցելու համար, դա պայքար է մեր մասնավոր և հանրային վեճերը արդարաբար լուծելու համար: Ինձ համար արդարությունն նշանակում է հավասար հնարավորությունների ապահովում, իրավունքի գերակայություն և իհարկե արդար կառավարում: Արտոնյալները, կամայականությունը, անհավասարությունը, խտրականությունը առաջիկա տարիներին հայտարարվելու են հայրենիքը սիրող, հայրենիքի հաջողություններով ուրախացող ու հպարտացող, իր ճակատագիրը իր հայրենիքի ճակատագրից չբաժանող յուրաքանչյուր հայաստանցու թշնամիներ: Ասել եմ ու նորից կասեմ, որ այլևս անընդունելի են բացթողումներն ու երկրում առկա լուծման կարոտ խնդիրները պայմանավորել խորհրդային տարիներից ժառանգություն մնացած արատավոր երևույթներով և մեր պետականության երիտասարդ լինելու հանգամանքով», - հայտարարել է Սերժ Սարգսյանը⁷:

2013 թվական, Սերժ Սարգսյան, նախընտրական խոհեր

Հարցը, որ առաջանում է այս տեքստը կարդալիս, այն է, թե հնարավոր կլինե՞ր արդյոք գուշակել տեքստի հեղինակին, եթե ներքևում նշված չլինե՞ր բարձրաձայնողի անուն-ազգանունը: Այլ

⁷ Հանդիպումներ Նորք-Մարաշում, Նոր Նորքում և Աջափնյակում: (2013 փետրվար 12): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ <http://www.serzh.sargsyan.am/press-releases/item/2013/02/12/Serzh-Sargsyan-meeting-Nork-Marash-Nor-Nork-Ajapniak/>

կերպ ասած՝ ո՞ւմ դիրքից է գրված տեքստը և ո՞ւմ է ուղղված: Մի կողմից տեքստը կարծես քննադատական է՝ բարձրաձայնում է որոշ խնդիրներ և սպառնում այդ խնդիրները առաջացնողներին: Մյուս կողմից տեքստն ընդհանուր և անորոշ է այնքան, որ կարող էր ասվել հետխորհրդային կամայական երկրում կամայական գործչի կողմից և տեղին հնչել: Այս տեսանկյունից արդարության մասին խոսող տեքստն իրականում հետաձգում է խնդիրները, որովհետև հռչակում է մտադրություններ անորոշ ժամկետի (առաջիկա տարիներ) և գործողության (հայտարարվելու են) միջոցով:

Ըստ էության, արդարության հարց էր հռչակում՝ նաև երևանյան ՊՊԾ գունդը հուլիսին գրված խումբը:

Եկել է ազատության, արժանապատվության, արդարության և իրավունքի ժամանակը: Մենք ենք տերը մեր երկրի: Մեր հիմնական պահանջն է. ժողովրդի իշխանությունը յուրացրած և նրա ֆիզիկական անվտանգությունն ու պետության տարածքը վտանգի ենթարկող Մերժ Սարգսյանը պետք է իր վարչախմբի հետ միասին հրաժարական տա և իշխանությունը փոխանցի ժողովրդի վստահության կառավարությանը: Հակառակ պարագայում ապստամբությունը կծավալվի և նշված պահանջը կկատարվի ժողովրդի պարտադրանքով⁸:

*«Մասնա Մոեր» խմբավորում, 17-ը հուլիսի 2016 թ.,
ժամը 5:28*

Այս տեքստը, որի հաջորդող պարբերությունները հասարակական տարբեր խմբերին ուղղված կոչեր են, առաջինի համեմատ թվում է շատ ավելի կոնկրետ և հասցեական. պարզ է, թե ով պիտի հեռանա և ով ինչ դեր պետք է խաղա այդ գործընթացում: Սակայն արդարության մասին խոսելու տեսանկյունից այն մնում է նույնքան անորոշ՝ արդարության հաստատումը պայմանավորելով վարչախմբի հեռացմամբ և ժողովրդի վստահության կառավարությանը իշխանության փոխանցումով: Ինչ մեխանիզմով է ձևավորվելու ժողովրդի վստահության կառավարությունը, ինչպես է չափվելու այդ վստահության աստիճանը և ինչպիսի հանրություն է կառուցվելու այդ վստահության կառավարությունը. հարցեր են, որ հետաձգվում են, քանի որ կա օրվա հրամայական հրաժարական ու իշխանության փոխանցում: Արդարության կառուցումը, որ կարծես թե կարևոր խնդիր էր, լավագույն դեպքում դիտվում է

⁸ «Կարոժան Ավետիսյան, «Մասնա Մոեր» խմբավորում. Մենք սկսել ենք պինգված ապստամբություն, միացե՛ք: (2016 հուլիս 17): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ https://web.facebook.com/varuzhanavetisyan/posts/10204674896231273?_rdr

ինքնաշխատ կարգավորվող վստահության կառավարության պարագայում:

Ուստի երկու այս տեքստերը կարծես թե տարբեր են, բայց ենթադրվող սուբյեկտի ժողովրդի հետ երկխոսության տեսանկյունից համանման մենախոսային դիրքում, քանի որ ելնում են իրավիճակի սեփական սահմանման, այն ընդհանուրին հղելու միջոցով լեզվափոխման և դրանով իսկ առերևույթ համապարտադրության և համընդհանրության տպավորության տարածման վրա: Հռչակելով արդարությունը իբրև նպատակ՝ երկուսն էլ առկախում են իրավիճակը այդ մասով: Եթե առաջին տեքստի պարագայում առկախման իմաստը իրավիճակի շղարշումն է, ապա երկրորդ դեպքում խնդիրն ավելի բարդ է:

««Սասնա ծռերից» յուրաքանչյուրի անձնական պատմությունը արդարության փնտրտուք է...»⁹, - ասում է լրագրող Մհեր Արշալյանը իր տեսանկյունում փորձելով ներկայացնել պինված գործողության մեջ ներառված որոշ ակտորների կյանքի դրվագները: «Սասնա ծռեր»-ից յուրաքանչյուրի անձնական պատմությունը դարձնում է նրանց մեզնից մեկը: Փորձում հասկացնել, որ յուրաքանչյուրս կարող ենք արդարության փնտրտուքում հասնել այդտեղ: Անձնական այդ փնտրտուքով խմբի անդամներից մեկը՝ Արեգ Կյուրեղյանը, խոսքը գործ դարձնելուց ուղիղ վեց ամիս առաջ սոցիալական ցանցերում տարածում է ֆրանսիացի գրող Հյուգոյի խոսքերը. «Քաղաքացիական պատերազմ. իսկ ինչ է նշանակում դա: Միթե արտաքին պատերազմ էլ կա: Միթե մարդկանց միջև մղվող ամենայն պատերազմ եղբայրամիջյան պատերազմ չէ: Պատերազմը բնորոշվում է միայն իր նպատակով: Ոչ արտաքին պատերազմ կա, ոչ էլ քաղաքացիական: Կա միայն արդարացի և անարդարացի պատերազմ: Մինչև այն օրը, երբ կնքվի մարդկության մեծ համաձայնությունը, պատերազմ, համենայն դեպս այն պատերազմը, որն շտապող ապագայի ձիգն է հապաղող անցյալի դեմ, կարող է անհրաժեշտ լինել: Ինչով կարող են կշտամբել այդ պատերազմը: Պատերազմը դառնում է ամոթ, սուրը դառնում է դաշույն միայն այն ժամանակ, երբ սպանում է իրավունքը, առաջադիմությունը, բանականությունը, քաղաքակրթությունը, ճշմարտությունը: Այնժամ, լինի դա քաղաքացիական թե արտաքին պատերազմ, անարդար է, դա կոչվում է ոճրագործություն»¹⁰:

⁹ «Սասնա ծռեր»-ի պատմությունը՝ արդարության փնտրտուք: (2016 օգոստոս 8): [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ www.mamul.am

¹⁰ Արեգ Կյուրեղյան, Միթե չկան այնպիսի հանգամանքներ, երբ ապստամբությունը բարձրանում է պարտականության արժանիքին, ***, խոսքը ոչ թե մի նվիրական հողի, այլ սուրբ զարգացիկ մասին է: (2016, հունվար 17): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ <https://web.facebook.com/areg.kyureghyan?fref=ts>

Կյուրեղյանը այս մեջբերմամբ փորձում է ջնջել պատմական և ներքին արդարության սահմանը, արդարության փնտրտուքը դարձնել միակ հնարավոր արդարության փնտրտուքը: Այդուհանդերձ, Մասնա ծոերի հետագա հոետորաբանությունը արդարության տեսանկյունից ընթացավ ազգային պատագրական պայքարի բովով և հանրության մի շարք անդամների ոչ թե իբրև այդ հանրության մաս դիտարկելու և խնդիրը դրանով իսկ իմաստավորելու մեջ, այլ հանրությունից դուրս մղելու, թշնամի հռչակելու, հետևաբար և նրանց հեռացումը պատմական արդարության մի մաս համարելու տրամաբանությամբ, ինչը ոչ թե քաղաքացիականացնում է գործընթացը, այլ ռազմականացնում:

Իրականում յուրաքանչյուրի կողմից անձնական կյանքն իբրև արդարության փնտրտուք ապրելը և այն հանրայնացնելու փորձը արդարության հանրային վերաիմաստավորման և արդարության քաղաքականության ձևակերպման հարց է դնում, որի համար անձնական կյանքի փորձառությունը բավարար չէ: Անձնական փորձառությունների երկխոսությունից ծնված հանրային հասկացումն ապստամբությունն էր, որ դիտարկվում էր իբրև հասարակության կամայական անդամի արդարության անձնական փնտրտուքի հանրային եզրահանգում: Մակայն անձնական փորձառությունը հիմնված զգայական փորձի և առօրյա ողջախոհության գիտելիքի վրա, հասարակագիտական տեսանկյունից բավարար չեղավ արդարության այդ քաղաքականությունը ձևակերպելու համար¹¹, որ պետք է ապահովեր խմբի պահանջների կատարման ժողովրդական պարտադրանքը:

Իսկ այդ դեպքում ո՞ր են հասցրել արդարության փնտրտուքները երեք բնականվայրերում՝ Արենի, Գյումրի և Տավուշ: Երեքում էլ շեշտադրված է լոկալ ինքնության և պատկանելության զգացումը: Ընդ որում, Արենին ու Գյումրին իբրև առանձին ու մարզի այլ բնականվայրերից էլ առանձնացող համայնքներ, իսկ Տավուշը ամբողջության մեջ իբրև սահմանապահ տարածք: Միևնույն ժամանակ, չնայած հարցազրույցի մասնակիցները ուղղակի կամ ենթատեքստում շեշտում են միասնականության և համախմբվածության կարևորությունը, խոսքում անընդհատ սահմաններ են դնում մենք որպես այդ բնականվայրի ապրողներ և մյուսները, են որպես առավել արդարամիտ և մյուսները, են իբրև երիտասարդ և մյուսները, են իբրև մանկավարժ և մյուսները...

¹¹ Արդարության փնտրտուքով էպոսին հասնելու հայտնի դարձած այլ փորձ էլ կար դեռ չորս տարի առաջ, երբ ասպարեզում հայտնվեց էպոսագետ Վարդան Մեղրակյանը հայտարարելով. «Տեսնելով, որ ոչ մի հույս չկա, որոշեցի դուրս գալ հրապարակ եւ պայքարել արդարության համար՝ հիմք ընդունելով «Մասնա Ծոեր» էպոսը»: Զարմանալի զուգադիպությամբ էպոսին որպես մոդել ապավինած ու այդ հռչակած այս ակտորն էլ ներկայումս զրկված է ազատությունից:

Հռչակել միասնականության կարևորությունը և հասարակության ներսում սահմաններ, բաժանարար գծեր դնել. սա է, որ նաև հստակ իշխանական պրակտիկա ու գործելակերպ է:

Գյուղական համայնքների ներկայացուցիչների մոտ հստակ երևում է սեփական փոքրության ընկալումը, որը մի կողմից մեկնաբանվում է իբրև արդարության և անարդարության դրսևորման միջավայրի բացակայություն, այսինքն այնպիսի մի տեղ, որտեղ արդարության հարց չի կանգնում, բոլորն իրար ձանաչում են.

Այստեղ լավ ու բարի մարդիկ են ապրում:

Գործում են համակեցության սկզբունքները, մարդիկ իրար թիկունք են լինում,

Չկա բևեռացում, հարուստներ չկան. աղքատներ կան, բայց հարուստներ չէ:

Մյուս կողմից հարցը բարձրացվում է կենտրոնից իրենց հանդեպ եղած արդարության մասով, որն էլ ձևակերպում է արդարությունը՝ իբրև ուշադրություն, անարդարությունը՝ իբրև անտեսվածություն: Ընդ որում, ուշադրության դրսևորումը, որ այս ընկալման մեջ նույնն է, թե արդարության իրացումը ենթակառուցվածքների ստեղծումն է, օրինակ գյուղում մանկապարտեզ հիմները, տրանսպորտային և հաղորդակցության մեխանիզմները բարելավելը, համայնքում աշխատավայրերի ստեղծումը, գյուղում ապրող ապագա սերնդին ինքնադրսևորման հնարավորություն տալը, որ գյուղում ապրողը հետ գա: Ըստ այդմ, մի կողմից շեշտվում է, թե արդարության խնդիրը համայնքում սուր չէ, մյուս կողմից անուղղակիորեն արդարությունն իբրև խնդիր դրվում է համայնքի և կենտրոնի հարաբերություններում որպես վերջինիս կողմից անարդար հարաբերություն այն պարագայում, երբ համայնքը կենտրոնի նկատմամբ իր պարտավորությունը իրականացնում է. համայնքը սահման է պահում, բերք ու բարիք է ստեղծում... Ինչ-որ առումով սա նույն ներսի ու դրսի արդարության հարցն է, որտեղ արդարությունն էլի դիտարկվում է դրսի նկատմամբ:

-Դժգոհներ միշտ կան, ինքդ պիտի աշխատես. էդ ա արդարությունը,- ասում է Արենի համայնքի բնակիչը:

Ինքդ սեփական արդարությունը կոելուն մղող այս վարքականոնը սակայն այդքան էլ պարզ չէ: Մի կողմից դրանով կարծես թե շեշտում ենք առանձին անհատի դերը սեփական վարքով իրեն ցանկալի իրականությունը կառուցելու հարցում, մյուս կողմից նրան թողնում ենք մենակ, այնինչ արդարությունը,

ինչպիսի կոնցեպտ էլ որ համարելու լինենք, խիստ հանրային մի բան է: Այն իմաստ ունի միայն ուրիշի հետ հարաբերության մեջ: Շեշտում է յուրաքանչյուրիս կախվածությունը ուրիշներից և վերջիններիս կախվածությունը յուրաքանչյուրիցս: Հանրային դաշտից դուրս արդարությունը խիստ մետաֆիզիկական բնույթ է ստանում, որտեղ առավելագույնը, ինչ կարող ենք անել, տիեզերքն ու ժամանակը աստվածացնել-անիծելն է՝ մեզ բաժին հասած կյանքի համար: Հանրային դաշտում է, որ արդարությունը սկսում է գործել և օգտագործվել: Ինքը քեզ քո արդարության կառուցմանը ուղարկելը հանում է պատասխանատվությունն այդ արդարության համար կամայական մեկից, որը քեզ ու քո նմաններին ավելի արդար կյանքի շոյլ խոստումներ է տալիս բոլոր միջոցներով, որոնցով կարողանում է հասնել քեզ՝ մեղիա-ծանոթ-բարեկամ-թաղ-ընկերություն-մարդկություն:

-Արդարությունն ապրելակերպ է, գիտակցելը շատ կարևոր է, եթե գիտակցում ես, որ անարդարություն ես անում, պետք է չանես,- պնդում է տավուշցի արվեստագետը: Մա էլ առերևույթ դրական հնչելով էլի աշխատում է արդարության իշխանական կոնցեպտի շրջանակներում. պետք է հստակ հասկանալ գիտակցման այն հնարավորությունները, որոնք ընձեռվում են տվյալ հանրությունում տվյալ տարածաժամանակային սահմաններում: Ինչքանով հնարավորություն ունի Երևանում իր տան բազմոցին նստած ու ֆեյսբուքում ռապմատենչ հայտարարություններ հղող, ադրբեջանական հերթական գոհով հրճվող մարդը գիտակցել արդար է ինքը վարվում, թե ոչ:

Գիտակցում կարող է տեղի ունենալ մտածելու արդյունքում. այն միտք է պահանջում: Ինչքանով այն մարդը, որ գրկված (որոշ դեպքերում ինքնազրկված) է մտածելու հնարավորություններից ու պայմաններից, կարող է հասնել այդ գիտակցմանը: Եվ ում արդարության/անարդարության մասին կարող ենք խոսել այս պարագայում. տարածված կոնցեպտը կրկնող-շրջանառող (անգիտակից) անձի, թե այն գիտակից համակարգի (մեղիա, իշխանություն, փորձագիտական և քաղաքական շրջանակներ...), որը դնում է նրան այդ պայմաններում: Ընդհանրապես ինչքանով կարող է արդար/անարդար լինել անձը, որը տվյալ պարագայում գրկված է սուբյեկտությունից: Չէ՞ որ արդարությունը ենթադրում է սուբյեկտի առկայություն, որի նկատմամբ/որի կողմից դրսևորվում է համապատասխան հարաբերություն/վարք: Այսպիսով, արդարության գիտակցումը հռչակող կոչերը պետք է անպայմանորեն ելնեն նման գիտակցումը հնարավոր դարձնող նախապայմանների առկայության կոչից ու խոսեն այն խորքային անարդարության մասին, որի պայմաններում յուրաքանչյուր

անձի կողմից սեփական արդարության/անարդարության գիտակցումը դառնում է անհնար:

-Մենք պետք է ինքնամաքրվենք, չզիտեմ, գուցե դպրոցական ծրագրերում դասընթաց մտցնենք արդարության մասին, թե չէ ինչպե՞ս կարող են անարդար ծնողներից արդար երեխաներ մեծանալ,- խոսում են տեսանյութերի մասնակիցները: Դրանով նրանք առաջ են քաշում մեկ այլ կարևոր խնդիր, որ ուղղակիորեն կապված է պատմական արդարության հետ: Անարդար ծնողների, անարդար հասարակության առկայության ընդունումը, սովորելու միջոցով սխալներից ազատվելու, արդար դառնալու ճանապարհի ընդունումը իրականում կարող է հղում անել մեր հասարակության սեփական իրավահաջորդը չլինելուն: «Ապրենք, երեխենք, բայց մեզ պես չապրենք», - ասել է ամենայն հայոց հռչակված բանաստեղծը: Ծնողների պես չապրելը ենթադրում է խզում ծնողների հետ, ենթադրում է հրաժարում ծնողներից ու նրանց վարքականոնից: Այս իմաստով ենթադրում է հրաժարում ծնողների համար վարքային իմպերատիվ հանդիսացող պատմական արդարության կոչ-վարքականոնից: Սակայն տեսազրուցակիցները հանրային անարդարության շղթան ճեղքելը չեն առաջ քաշում:

-Հիմա էլ ենք արդար, ուղղակի հիվանդ ենք,- ասում է Գյումրիի բնակիչը,- հիշեք է ուրարտական ժամանակները, հիմա քանի տարի է որ 25, շատ ճանապարհ ունենք անցնելու:

Ինքնահանգստացնող և հանրահանգստացնող այս ամենաբուժիչ ժամանակը, որ իրականում ամենակործան է և բուժման մի ձև ունի՝ մոռացումը, նույնակերպ հղվում է նաև իշխանական կոչերում¹²: Բիարկե, Մերժ Սարգսյանը վերևում մեջքերված իր նախընտրական խոհերում այլևս անընդունելի է համարում մեր պետականության երիտասարդ լինելու հանգամանքով բացատրել առկա խնդիրները: Բայց նախընտրական խոհերն ընդհանրապես հատկություն ունեն չհամընկնել հետընտրական և ընտրություններից ազատ ժամանակ առաջացող խոհերին:

Բրիտանացի հեղինակ Ջոն Ռոուլը (Rawls 2001), որը շատ է քննադատվել խիստ կոնֆորմիստական մոտեցումների համար, այդ քննադատությունների հիման վրա առավել հղկած գրքում պնդում է, որ արդարությունն ազնվություն է: Ռոուլը խոսում է արդարության մասին իբրև քաղաքական կոնցեպտ

¹² *Նախագահը հանդիպում է ունեցել հասարակության, իշխանությունների և հոգևոր դասի ներկայացուցիչների հետ:* (2016 օգոստոս 1): 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ <http://www.president.am/hy/press-release/item/2016/08/01/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-government-civil-and-spiritual-representatives/>

ժողովրդավարական հասարակությունում:

-Դե որ հա-դ հա լինի, չէ-դ չէ,- Հայաստանից նրան արձագանքում են տեսանյութերի մասնակիցները:

-Իմ սուբյեկտիվ, բայց ոչ ազգայնական կարծիքն է, որ հայերից բացի ուրիշ ոչ ոք չունի այսքան արդարամտության ռեսուրս,- պնդում է գյումրեցի երիտասարդը:

-Հա,- արձագանքում է արենցի երիտասարդ կինը մյուս տեսանյութից,- հայերը ամեն ինչի ունակ են, բայց չեն ուզում:

-Ես միշտ լավատես եմ եղել որպես մանկավարժ,- պնդում է գյումրեցի տիկինը,- հաղթանակին հավատում եմ:

-Մեր հասարակությունը չի կարող արդար լինել,- շփոթված ժպտում է արենցի զինեգործ կինը,- դե ինձ պես մտածողները քիչ են, դրա համար... Երևի էդ արդարությունով հայերս, չէ...,- ձեռքերը ծալում է գոգին ու մեղավոր նայում,- հայերս՝ չէ..

ՀԵՏԳՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԵՆ

Նշելով այն մասին, որ հայ ժողովրդի յուրաքանչյուր ներկայացուցիչ արդարություն է պահանջում Սերժ Սարգսյանը հղում էր անում արտաքին և պատմական արդարությանը, որի հիմնական պահանջատերը հավաքական Սփյուռքն է: Մակայն այս կոչը վերջին շրջանում կարծես թե ավելի ակնհայտ վերածվում է Սփյուռքի առնվազն մի շարք նշանակալի ակտորների կողմից Հայաստանում ներքին արդարության պահանջին, որի ամենավաղ օրինակը «Արդարադատություն Հայաստանում» անվանված՝ նախաձեռնությունն է¹³: Այս նախաձեռնության հեղինակները ի դեմս ռոք երգիչ Սերժ Թանկյանի, հայտարարում են, որ հավաքականորեն հավատարիմ են Հայաստանում անհապաղ փոփոխության և արդարության գործին: «Նկատի ունենալով 2016 զարնանը և ամռանը տեղի ունեցած ցնցումները և բողոքի ակցիաները, որոնք հանգեցրեցին մարդու և քաղաքացիական իրավունքների կոպիտ խախտումների, մենք ասում ենք ոչ համակարգված կոռուպցիային, մոնոպոլիաներին, դատական անհավասարությանը, ոստիկանության դաժանությանը, քաղա-

¹³ *Justice Within Armenia*: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ www.change.org/p/justice-within-armenia

քական կողմնակալությանը, անհավասար իրավունքներին, արտագաղթին և ընտրակեղծիքներին, որոնք նպաստել են շարունակական անկարգություններին: Մենք ասում ենք այո բոլոր մարդկանց հավասարությանը, մարդու իրավունքների հիմնարար պահպանմանը և պաշտպանությանը, արդար և թափանցիկ ընտրություններին ուղղակի ներգրավվածությանը, օրենքի գերակայության նկատմամբ հարգանքին, արդար աշխատավարձերին, իշխանության հավասարապոր տարանջատմանը, ազատ մամուլին և թշվառների պաշտպանությանը»:

Այսպիսով արդարության խոսքը սկսում է հնչել այն ակտորների կողմից, որոնց հղվում էր, բայց բոլորովին այլ թիրախով. նախ և առաջ ներքին արդարության պահանջով: Հաշվի առնելով արդարության երկդիմի, երկիմաստ և երկակի հայտնությունները հանրային և քաղաքական հարթություններում նման շրջադարձը թվում է միանգամայն սպասելի:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Chomsky, N. (2007) *Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy (American Empire Project)*. NY: Holt Paperbacks.

Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge*. NY: Pantheon.

Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press.

Rawls, J. (2001) *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Belknap Press.

Sandel, Michael J. (1998) *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

[withDefiance]: (2013 մարտ 13): Debate, Noam Chomsky & Michel Foucault - On human nature [Subtitled], [Տեսագրություն]: 2016.09.25-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ <https://www.youtube.com/watch?v=3wfNl2L0Gf8>